

פתח דבר

”אמר רבי ישמעאל:
הרוצה שיחכים – יעסק בדיני ממונות
שאין לה מקצוע בתורה גדול מהן,
שהן כמעין הנובע
(משנה בבא בתרא י, ט)

טוב להודות לה', וטוב כי סייענו להציע לפני בית ישראל את הספר השלושה עשר בספר "משנה תורה" להרמב"ם, הלוא הוא ספר משפטים, בתוספת ביאור, למען יהיו הכל, קטן וגדול, איש ואישה, בעל לב רחב ובעל לב קצר, ממשמשים בתורת רבנו בכל הודם ותפארתם. וכבר קדם אותנו הנביא מיכה בחיפוש הנתיב להכרת התורה, באמרו: "במה אקדם ה' אפך לאלהי מרום"¹, הלוא מלוא כל הארץ כבודו. מענהו של מיכה לשאלה הזאת הוא הנחיית דרך חיים של אמת: "הגיד לך אדם מה טוב, ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך"².

זו דרכו של אברהם העברי שהמקום ברוך הוא מעיד עליו: "כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרכי ה' לעשות צדקה ומשפט, למען הביא ה' על אברהם את אשר דבר עליו"³. וזו "דרך ה'" שאנו חייבים ללכת בה⁴. זהו כבוד התורה, כי "אין כבוד התורה אלא לעשות על פי חקיה ומשפטיה"⁵. וזו תכליתו של האדם, כפי שאומר הנביא ירמיה, שהרמב"ם מביא את דבריו בביאורו הנפלא בסוף ספרו "מורה הנבוכים":

”כה אמר ה' אל יתהלל חכם בחכמתו
ואל יתהלל הגבור בגבורתו, אל יתהלל עשיר בעשרו.
כי אם בזאת יתהלל המתהלל השכל וידע אותי,
כי אני ה' עשה חסד משפט וצדקה בארץ,
כי באלה חפצתי נאם ה'”⁶.

לא רק "השכל וידוע אותי", כהבנה פילוסופית שראשה בשמים והיא מנותקת מחיי המעשה, אלא הבנה שרגליה בארץ, להידמות לקדוש ברוך הוא, לפעול כאן, בארץ, במעשי חסד, במעשי משפט ובמעשי צדקה, לעצב חיי מופת והידמות לה', כי באלה חפץ ה'. לימוד ספר משפטים הוא צעד בכיוון הזה. יהי רצון שחפץ השם יצלח בידנו.

ההלכות בספר זה עוסקות בהתקשרויות ממוניות הנרקמות בין בני האדם, שתחילתן טובה וסופן רע. מהן תחילתן בקשר טוב של שמירה על נכסי הזולת, של השאלתם או של השכרתם, וסופן עלול לבוא לידי אבדן; מהן

העסקת עובד העלולה להסתיים במפח נפש ואי כיבוד הסכם בין שני צדדים או בהפסקת העבודה; מהן תחילתם במתן הלוואה לנוקק העלולה לבוא לידי ניצול ועושק, או בהלוואה שבעליה אינו יכול להחזירה, או שהוא כופר בתביעה, בין בכולה בין במקצתה; ומהן חלוקת ירושה העלולה להביא לידי ריב ומצה בין היורשים וכיוצא בזה.

העומד נוכח יסודות המשפט העברי ומתבונן הן בשאיפה הכללית של חיפוש הצדק והן בפרטי פרטיו, אינו יכול שלא להתפעל מן הרגישות שבדינים הללו, מן האיזון בין שימושם ושעבודם של נכסים לבין חירותו ואחריותו של האדם: ההנחיות שכופים כדי למנוע מידת סדום, כשזה נהנה וזה לא חסר⁷; אי קיום עונש גופני על חיובים ממוניים⁸; מידת גמירות הדעת הנדרשת כדי לקבל התחייבות; החומרה שבהפרת התחייבות⁹; הזהירות היתרה שלא לעשות עושר ממצוקתם של אחרים (ריבית); מיעוט השימוש בשבועות, בשעה שבני אדם היו מתייראים מלשאת לשווא את שמו של הקדוש ברוך הוא; העושה טובה לחברו שלא מדעתו – על חברו לשלם על מה שנהנה בעשייתו¹⁰; וכלה בדאגה ליתומים ולא למנות, עד שנקבע הכלל שבית דין הוא אביהם של יתומים¹¹.

ההלכות המזומנות בספר זה מתארות מציאות המזמנת אותנו למאמץ מחשבתי, להקיש דבר לדבר ולהפיק כמעין הנובע פיתרונות לבעיות דומות שלא נידונו בו. זו גם משמעותו של הביטוי "וכן כל כיוצא בזה", שחמישית מכלל מאות רבות של הופעותיו במשנה תורה מצויה בספר זה. ההלכות הללו תובעות מאמץ מחשבתי, לצייר את המציאות הנידונה (כשליש מכלל סיפורי "מעשה באחד ש...") או "מעשה באישה...") באים בספר זה), להבין את היבטיה, לשקול את צדדי הדין ולהבין את הכרעת ההלכה. להקיש דבר מדבר, מלאכה גדולה היא, שהרי במציאות אין לך דבר המתאים בדיוק להלכה מסוימת אחת.

על דרך הביאור כבר עמדנו בספרים הקודמים, ולכן נסתפק כאן בדברים המיוחדים לספר זה. אפשר שהלומד הלכות אלו יתאמץ ויבין את כולן, ומעולם לא ישאל את עצמו היאך אפשר להביאן לידי ביטוי בחיי המעשה. לנוכח זאת, התאמצנו התאמצות יתרה להזמין את הלומד להבין את התמונה הגדולה של המשפט ויסודותיו, על אף המסגרת המצומצמת שקבענו לעצמנו. עשינו זאת על ידי ביאור הבוחר מונחים עכשוויים, כגון "מעסיק" ו"עובד" במקום "בעל בית" ו"פועל", וסיכומים וכותרות משנה המספקות מבט רחב על ההלכות. הוספנו נספחים המסייעים למימוש ההלכות בחיי המעשה: חוזה עבודה, חוזה שכירות דירה, שטר צוואה, קיצור הלכות ריבית ושטר היתר עסקה. אלו קוראים לאדם לממש את לימודיו, כי כבר אמרו חכמינו ש"לא המדרש הוא העיקר אלא המעשה"¹² ושהתלמוד קודם למעשה, מפני ש"התלמוד מביא לידי מעשה"¹³.

ימלא ה' משאלות לבנו להשיב את המשפט העברי לקדמותו ותפארתו, כפי שאנו משלשים בתפילה בכל יום: "השיבה שופטינו כבראשונה ויועצינו כבתחלה, והסר ממנו יגון ואנחה, ומלך עלינו אתה לבדך ברחמים בצדק ובמשפט. ברוך אתה ה', מלך אוהב צדקה ומשפט".

◆ שלמי תודה ◆

אחר ההודאה לה', שעצם ההודאה היא ההודאה עצמה, אשבח עושי מצווה. בכורת התודה מגיעה לד"ר יחיאל קארה הי"ו, חוקר בכיר באקדמיה ללשון העברית, אשר יגע על מלאכת הניקוד הקשה ואף הגיה וערך את לשון הביאור. ברכות לשותפיי הנאמנים בספר זה, "מכון משפטי ארץ" שבעפרה בראשות הרב אבי גיסר, אשר הגיהו וליכנו עמי את כל ההלכות: הרב חיים בלוך; הרב אבי ונגרובר, שחתם בהגהתו כמעט את כל ספר משפטים; ובהלכות מלווה ולווה הרב שמואל פולצ'ק והרב דודי שטיינמץ; מציעי החוזים והשטרות, הרב עדו רכניץ והרב ד"ר איתמר ורהפטיג. תודות לבעלי הביאור הראשון שליוו את הספר עד להשלמתו, הרב אלעד דוקוב והרב עמנואל מזרחי, שאף סייע בכל מאורו להבאת הספר לצורתו האחרונה. ליעקב עציון על הערותיו ועל טוב דעתו בסידור הספר. הלל גרשוני הי"ו עמס עמי במלאכת נוסח ספר משנה תורה. תודה מיוחדת לרב רצון ערוסי, רבה של קריית אונו ויו"ר 'הליכות עם ישראל המרכז העולמי למשפט התורה' ויו"ר מכון מש"ה לחקר משנת הרמב"ם, על הגהותיו לחוזים ולשטרות, יברכהו ה'.

אודה גם לעוזרים ולמגיהים נתן לייטר, משה ארנד, משה לב טוב ולכל מי שהגיהו חלקים מן הספר, למחצה או לשליש או לרביע. תודה לגב' הילה בירן על רעיון לכה הנפלא בעיצוב המיוחד של כריכת הספר ולמר יצחק וייספיש על מאמציו המרובים בהפקת הספר ובליווי המסור. ואסיים בשבח אכסניה של תורה, ישיבת "אור וישועה", בראשות מו"ר הרב אליהו רחמים זייני, שנטלה על עצמה להפיץ את משנת הרמב"ם, ולמנהלה ישי בוצחק ועוזרו שמעון פיטוסי הי"ו. תהא משכורת כולם שלמה מעם ה' אלוהי ישראל, וזכות הנשר הגדול תהא חופפת עליהם.

ואחרונים חביבים, הלוא הם בני ביתי. יברך השם את נוות ביתי, ישמרה צור, המלווה את עבודתי הקשה במפעל זה, ואת ילדינו היקרים. יהי רצון שנהיה אנחנו וצאצאינו כולנו אוהבי השם ולומדי תורתו לשמה.

י"מ

חיפה, סיוון התש"ע

הערות: 1. מיכה ו, 1. 2. מיכה ו, ח. 3. בראשית יח, ט. 4. ראה דעות א, ז. 5. סנהדרין כד, י. 6. ירמיהו ט, כג. 7. שכירות ז, ח. 8. מלווה ולווה ב, א. 9. ראה מושגי היסוד שבפתיחת הביאור. 10. כגון שכירות ט, ט. 11. סוף הספר. 12. אבות א, יז. 13. תלמוד תורה ג, ג.